

MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE PEYGAMBERLERİN GÖNDERİLİŞ HİKMETLERİ *

Osman ORAL**

Özet

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Türk ve İslâm dünyasının yetiştirdiği ender düşünürlerden biridir. Ona göre âlemde yaratılan her bir şeyin hikmeti vardır ve hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır. Hikmetleri idrâk ile yaratıcıya îmân etmek akıl sahibi her insanın kulluk görevidir. Nübüvvet yani peygamber gönderilmesi hikmetin gerekleri arasındadır. Âhret için olduğu gibi dünyevi bilgiler açısından da nübüvvet gereklidir. Mâtürîdî'nin hikmet metoduyla nübüvveti açıklaması kendinden sonraki âlimleri etkilemiştir. Bu makale de O'nun nübüvvet ve hikmetleri hakkında görüşleri incelenip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdi, Hikmet, Nübüvvet, Rasûl, Peygamber, Nebi

WISDOMS THE REMITTAL OF THE PROPHETS ACCORDING TO MATURIDI

Abstract

Abu Mansur al-Maturidi, is one of the rare thinkers trained in Turkish and Islamic world. According to him, worlds are created and nothing is the wisdom of what each are created in vain. Omniscient Creator, faith in the wisdom of discernment is the duty of every human servitude. The prophet is sent between the requirements of Wise. Prophet as required in terms of temporal information for the hereafter. Maturidi, the wisdom of prophethood method of self-description has influenced the next scholars. This article will be considered scrutinized opinion about him wisdom and prophethood.

Key Words: Maturidi, Wisdom, Prophethood, Rasul, Prophet, Nebi

* Bu makale "*Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir

** Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İtikâdî İslâm Mezhepleri Anabilimdalı. osman-oral@hotmail.com; osmanoral3881@gmail.com.

GİRİŞ

Ehl-i Sünnet'in İtikadî ekollerinden Mâtürîdiyye'nin kurucusu kabul edilen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (v.333/944)'nin ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte,¹ hicrî üçüncü asrın ortalarında bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti Semerkand şehrinin Mâtürîd kasabası veya köyünde 238/852 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.² Mâtürîdî, 333/944 yılında Semerkand'ta vefât etmiş, genellikle bilginlerin gömüldüğü Çakerdize Mezarlığı'na defnedilmiştir.³ Mâtürîdî, inanç silsilesinde Ebû Hanîfe (v.150/767)'yi anlayan, itikadî görüşlerini dönemine, çağına ve daha sonraki dönemlere aktaran bir âlimdir.⁴ Mâtürîdî, Kelâm, Tefsir, Fıkıh gibi konularda Kur'ân bütünlüğünü merkeze alan rasyonel ve dengeli yorumlarıyla tarihi süreç içerisinde gelişen Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna büyük katkılar sağlamıştır.⁵ Yaşadığı dönemde birçok akımların etkisine ve tehdidine maruz kalan İslâm toplumunun birlik ve bütünlüğüne de itikadî açıdan çok önemli katkılar yapmıştır.⁶

Mâtürîdî'ye göre Allah onu en güzel şekilde yaratmış ve kâinatı onun emrine vermiş, Yaratıcısının varlığına ve birliğine inanma yeteneğiyle onun zihnine hamdetme nimetlere şükretme bilincini yerleştirmiştir. İnsanın yaratılış hikmeti ibadet, hamd ve şükürdür. Kişi sabah akşam, darlıkta sabretmeli, bollukta ve her durumda şükredip hamdetmeli özellikle de bir nimetle karşılaştığında Yaratanına bol bol şükretmelidir. Çünkü dünya imtihan hikmetiyle yaratılmıştır.⁷ Diğer varlıklar adına halife misyonuyla yaratılan insanın vazifesi ise; Allah'ın kutsî isimlerinin nakışlarından olan bu sanat eserlerini ve yaratılış hikmetlerini anlamak, idrâk etmek, şükretmek, diğer

¹ Bkz. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr Sem'ani, *el-Ensab*, Neşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Beyrut: 1400/1980, I, 498, V, 144, 155.

² Bkz. Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed İbn Sâlim İbn Ebi'l-Vefâ, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dârü'l-Hicr li't-Tibaa' ve'n-Neşr, Kahire:1993, III, 360–361; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-'Arab ve'l-Müstağribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut: 2002, VII, 19.

³ Bkz. Sem'ani, *el-Ensab*, I, 498.

⁴ Bkz. Ebû'l-Hasenât el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, y.y., Kahire: 1324, s. 195.

⁵ Bkz. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, Tahk: Hüseyin Atay, Ankara: DİB Yay, 2004, I, 19, 29; Talip Özdeş, "İmâm Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehl-i's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı", Erciyes Üniv. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1997, s. 64; Ali Duman, "İmâm Mâtürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri", Hikmet Yurdu, Mâtürîdîlik Özel Sayısı, Yıl: 2, S.4, Temmuz-Aralık 2009, s. 114.

⁶ Bkz. Ebû'l-Vefa el-Kureşi, *el-Cevahirü'l-Mudîyye*, II, 130 vd.

⁷ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i's-Sünne*, Tahk. M. Basellum, Beyrut: Darül-Kütübü'l-İlmiye, 2005, IV, 365, 381.

insanlara da gösterip kulluk yapmaktır. Dünya hikmet dünyası, âhîret hayatı ise kudret'in tecelli ettiği apayrı bir âlemdir.

İslâm'a göre vahiy kaynaklı olan hikmet en kâmil ifâdesini nübüvvette bulur. Peygamber, akıl ve vahiy, Allah ile insan arasındaki halkayı oluşturur. Peygamberler insanın tevhidini unuttuğu, Rabbiyle ilişkisinin zedelendiği, saflığını yitirir gibi olduğu dönemlerde onun imdadına yetişen Allah elçileridir. Hz. Adem'le başlayan, her bir asırda, insanın buhrana ve çıkmazlara kapıldığı bütün dönemlerde, Allah'ın bir yol göstericisi karşısına çıkmış, ona aslî misyonunu hatırlatmış ve yönlendirmiştir. Bütün çağların peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.s.) de bu altın zincirin son halkasıdır. O halde insanlığın hiçbir devirde hikmetten mahrum kalmadığını, kaybolmaya yüz tuttuğu anlarda gönderilen peygamberlerle birlikte yeniden canlandırmıştır. Allah'ın insanlara peygamber göndermesi hikmetinin bir gereğidir.⁸ Bütün peygamberlerin de tevhid hakikatıyla gelmeleri de nübüvvetin gerekli olduğunu göstermektedir. İnsanları, bir Allah'a kulluğa davet etmek, peygamberlerin en temel görevidir ve gönderilme hikmetidir.⁹ Hikmet kavramında nübüvvet anlamı da vardır. Bazı âyetlerde hikmet kavramı "nübüvvet" manasına da yorumlanır.¹⁰ Nübüvvet yani peygamber gönderilmesi hikmetin gerekleri arasındadır. Âhîret için olduğu gibi dünyevi bilgiler açısından da nübüvvet gereklidir. İnsanın var olmaya başladığı ilk evrede öğretip eğitilmesi için dil bilgisine, hayatını idame ettirebilmesi için beslenmeye ve dolayısıyla hayvancılık ve ziraata, soğuk ve sıcaktan korunmak için barınmaya, toplum düzeni için hukuka dâir bilgilere, sosyal muâşeret kurallarına muhtaçtır.¹¹ Allah yaratış hikmeti gereğince ümmetleri çeşitli, farklı tavırlar ve hasletlerle yaratmış olduğu gibi, kanun koyma hikmeti gereğince de bunlara dünya ile âhîretlerinde durum ve gidişatlarına uygun çeşitli, farklı olan kabiliyetleriyle uyuşan şeriatler ve hükümler teklif etmiş onların itiraz arzetmelerine sebep bırakmamıştır. İnsanları şirkten uzaklaştırmak yani tevhid dışı her çeşit puta tapıcılıktan onları sakındırmak için de nübüvvet gereklidir.¹²

Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında önemli bir işlevselliğe sahip her şeyin yaratılış gâyesi ve hakikati demek olan hikmet, *Kitabu't-Tevhid* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* veya *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* adlı eserlerinde kendisini anahtar bir kavram olarak göstermektedir. O'na göre âlemde yaratılan her bir şeyin hikmeti vardır

⁸ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, Haz: Bekir Topaloğlu, M.Aruçi, İSAM yay, Ankara:2005, s.271.

⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 283.

¹⁰ Bkz. Bakara, 2/251, Nisa, 4/54; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 230, III, 209.

¹¹ Bkz. Musa Koçar, "Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği ve Hz. Peygamber'in Nübüvveti", *Tabula Rasa Felsefe-Teoloji*, IV/1-10, Ocak-Nisan 2004, s.131-142.

¹² Bkz. Nahl, 16/36; Enbiya, 21/25.

ve hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır. Hikmetleri idrâk ile yaratıcıya îmân etmek akıl sahibi her insanın kulluk görevidir. İlahi fiilin de hikmet dışı olması mümkün değildir. Hikmet dışına çıkmak ise sefihliktir ve rububiyete aykırıdır.¹³ Allah ezelden beri Hakimdir, Alim ve Gani'dir, fiilin de hikmet ve adâletten uzak kalması muhtemel değildir. O'nun "Hikmet" sıfatı, "Hakim" ismi de vardır.¹⁴ Yüce Allah rızık verenlerin en hayırlısı ve hakîmlerin hakîmidir. O, ancak adâletle hükmeder, hikmetle yaratır.¹⁵ Çünkü Allah'ın yaratması tesadüfi değildir ve bu yaratıştaki herşey kanun, hikmet, adâlet, tenasüp ve ölçüye göredir. Mâtürîdî, "Allah'ı hakkıyla bilen, O'nun her şeyden müstağni oluşunu, hükümrânlığını, sonra da kudretini, yaratmanın da emretmenin de O'na âit oluşu çerçevesindeki hakîmiyetini takdir eden kimse fiilinin hikmet ve adâlet dâiresi dışına çıkarmayacağını pekâla kabul eder"¹⁶ diyerek Allah'ın Zatî itibarıyla Hakim, Gani, Adil ve Alim olduğunu açıklar. Böylece Mâtürîdî, hikmet metoduyla kendinden sonraki âlimleri de etkilemiştir.¹⁷ Bu makalede onun hikmet bakış açısıyla peygamberlerin gönderiliş hikmetleri hakkında düşünceleri incelenecek ve değerlendirilecektir. Önce hikmet kavramı ve nübüvvetin hikmetini kısaca inceleyelim.

A.HİKMET KAVRAMI

Hikmet (حکمت), Arapça "h-k-m" kökünden, *hüküm ve ihkâm, derin ve yararlı bilgi, bilgelik, gizli neden* anlamına gelmektedir. Hüküm çoğulu hikem mastarından gelen bir isim olarak hikmet, "âdilâne yargıda bulunmak, bilmek, anlamak, sakındırmak, zulümden alıkoymak" manalarına gelir ve insanı zulümden, cehâletten alıkoyan, engelleyen bir özelliktir.¹⁸ İlim ve akılla gerçeğin bulunmasıdır.¹⁹ Hikmetli anlamında hakîm, iyileştirmek amacıyla bir şeyi düzelten veya bir şeyden meneden veya bir konuda hükmedendir.²⁰ Hakîm lafzı Allah için

¹³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî Sünne*, IV, 227.

¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s.66 -7; *Te'vilâtü Ehlî's Sünne*, IX, 187.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's Sünne*, X, 17.

¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s.276.

¹⁷ Osman Oral, "Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı", ERÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri: 2014, 21 vd.

¹⁸ Bkz. Cemaluddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, y.y., Beyrut: trs., "hkm" md., XXII, 141; Ebû'l- Kasım el-Hüseyn Râgib el-İsfehâni, *el-Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, Tahk. S. A. Ravâviri, y.y., Beyrut: trs., "hkm", mad., s.12.

¹⁹ Bkz. Ebû'l-Hüseyn Ahmet İbn Faris, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, "hkm" madd., Thk. Abdusselam Muhammed Hasan, y.y., Beyrut: trs. II, 91-2.

²⁰ Bkz. Muhammed et-Tahanevi, *Keşşafu Istilahatı Fünun*, Thk. Ali Rahruc, y.y., Lübnan: 1996, I/501-2.

kullanıldığında varlıkları en mükemmel şekilde bilmesi ve yaratmasıdır.²¹ İnsana atfedildiğinde ise varlıkları bilip hayırlı işler yapmasıdır.²² Hikmetin adâletli ve dengeli davranma manalarıyla irtibatından dolayı “racülün hakîm” yani hakîm adam dendiğinde, hikmet ve adâlet sahibi akla gelir. Allah’ın Hakîm olması da hükmün, O’na âit oluşunu ve kararlarında daîma hikmet ve adâlet sahibi olduğunu ifâde eder. Allah’ın noksanlıktan uzak, kemâl sıfatlarını, dünya ve âhirette kendinden sâdır olan fiil ve eserleri bilmesidir.²³ Allah’a hikmet sahibi denmesi O’nun kendine özgü yetkinliğine işâret eder.²⁴ Âlimler de Allah’ın hikmet sahibi yani Hakim olduğunda ittifâk etmişlerdir.²⁵

Allah sırf adâletle, hak ve hakîkate göre hükmettiği, hükmünde tarafgirlik veya zulüm olmadığı, hükmünü bozan bulunmadığından “Hayru’l-Hâkimîn/hükmedenlerin en hayırlısı”²⁶ ve “Ahkemül-Hakimîn/hükmedenlerin en iyisi” olarak isimlendirilmiştir.²⁷ Bu sebeple Allah’ın hükmettiği her şey hak ve bir hikmete mebnidir.²⁸ Hakîm, Allah’a nisbetle, *Aziz, Alim, Habir, Vasi, Ali, Hamid ve Tevvab* kelimeleriyle birlikte mana ve muhteva zenginliği kazanmıştır.²⁹ Mâtürîdî, hikmeti “her şeyi yerine koymada isabetli olmak ve her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek, her şeyi yerli yerine koymak”³⁰ dedikten sonra *Kurân, Sünnet, hidâyet, nur, ruh ve şifâ* olduğunu da söyleyerek hikmetin, eşyanın hakikatını anlayan nur, ruh sahiplerini diriltiren ruh, her şeyin iyi ve kötü yönünü anlayan hidâyet, her türlü hastalıklardan koruyan şifâ anlamlarını da muhtevi olduğunu belirtir.³¹

Hikmet terimi, if’al babında kullanıldığında (أَحْكَمَ الْأَمْرَ) işi sağlam yapmak anlamına gelir.³² Hikmet, “bilgelik, Allah’ı gereği gibi bilme bilgisi, insanın varlıkların hakikâtını, gerçek yüzünü, gücü oranında bilip ona göre hareket etmesi, nübüvvet, peygamberlik, Kur’ân’ı ve sünneti doğru bir şekilde anlayabilme ve amel etme, müslümanların işine yarayan her türlü doğru bilgi ve söz, hüküm vermede doğru karar

²¹ Bkz. İsfehânî, *Müfredât*, s. 127; Yahya Aklın, “Hikmet” İA (MEB), İstanbul: 1977, V, 273.

²² Bkz. İsfehânî, *Müfredât*, s.122; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XXII, 141; Tehânevi, *Keşşâf*, I, 501.

²³ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: 2004, s.99.

²⁴ Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayınları, Kayseri:1995, s. 71.

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul: 1959, s. 226–8.

²⁶ Suat Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul:1987, s. 175–6.

²⁷ Tin, 95/8.

²⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, X/574; Ebû’l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, Thk. Mervân Muhammed eş-Şa’âr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut:1416/1996, II, 94.

²⁹ Bkz. Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul: 2010, s. 107.

³⁰ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 37; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, II, 261-2; Nesefî, *Tabsıra*, I, 385.

³¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, II, 261-2.

³² Bkz. İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “hkm” md. XXII/143; İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihah Tacü’l-Lüga*, “hkm” mad, tahk. Ahmed Abdulğafur Attar, y.y., Beyrut: 1979, V/1901 vd.

verme yeteneği, Allah'ın hükümlerinde gözetmiş olduğu çoğu defa illeti de içinde bulunan üst maksatlar ve İslâm dininde hükümlerin konuluş amaçları"³³ gibi manaları ifade eder. Diğer bir açıdan hikmet, fiil ve davranışların en faziletlisini bilmek ve sanatların inceliklerinin öğrenme yoluyla insan nefsinin mükemmelleştirerek, yaratıcısının varlığını bilmeğe ulaştırmak olarak da görülmüştür. Hikmet kavramının "her şeyi yerli yerine koyma" şeklinde bir tanımı da yapılmıştır ki bu tanım aynı zamanda "adâlet" kelimesine de karşılık gelmektedir.³⁴ Hikmet kelimesinin bu anlamı dikkate alındığında zıddı sefeh'tir.³⁵ Bu nedenle Mâtürîdîler, hikmetsizliğin Allah'ın adâletine ve Rububiyetine aykırı olması yönüyle O'nun hakkında asla düşünülemediğini ileri sürerler.³⁶

Mâtürîdî kelâmcılarından Ebu'l-Muîn en-Nesefî (v.508/1184), hikmetin manası ve kelâmcıların görüşü hakkında şu özet bilgileri verir: "Bu konuda lügatçılar arasında ihtilâf vardır. Bazıları da hakîm, bir şeyi muhkem kılan diye tanımlar. Bazıları da Hakîm'i, nefsinin heva ve çirkin şeylerden alıkoyan manasında olduğunu söylerler. Bir kısmına göre hikmet, eşyanın hakikâtlerini bilmek, onları yerlerine koymaktır. Her kim, hikmete ilim manası verirse, onun zıddı bilgisizlik (cehl) dir. Her kim ki hikmeti fiil manasında alırsa, onun zıddı sefeh'dir. Kelâm âlimlerine göre Allah her türlü gâyesiz ve abes fiilden uzaktır. Eğer böyle bir şey düşünülürse, Allah'ın her şeyi bilme ve herşeye güç yetirme sıfatlarına aykırı olabileceği gibi ilâhlık sıfatına da aykırı olduğundan acziyetin kanıtı olur. Ayrıca Allah'ın her fiili kullarını faydalandırmak amacıyla mefsedetini önleyen sağlam bir sistem oluşturma gâyesini güttüğü gibi, fillerinde mutlak tasarruf sahibidir ve yaptıklarından sorgulanamaz."³⁷

Fıkıh terimi olarak hikmet, Kur'ân ve sünnette mevcut hükümlerin anlaşılması, yorumlanması ve yeni olaylara yansıtılması faaliyetinin odağında yer alır. Hükmün konuluş amacı veya sözkonusu hükümle sağlanmak istenen sır, maslahat anlamındadır. Allah'ın her hükmünde bir sırrının olduğunu, bu sır hükme uygun düşen (münasip olan) maslahattır.³⁸ Fıkıh, bir şeyin başka bir şeyle

³³ Bkz. Muhammed Murtaza ez-Zebidi, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, "hkm" mad, Mektebetül-İlmiye, Beyrut: trs., I/200 vd.

³⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 176; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/373; İbn Sina, *Uyunü'l-Hikme*, Neşr. Hilmi Ziya Ülken, Ankara: 1953, s.14.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/173, VII/48, VIII/270; Hanifi Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre Hikmet Terimi", *İslâmi Araştırmalar*, cilt:II, Sayı:6, 6 Ocak 1988, s.45; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV. Yay, Ankara:2009, s. 13.

³⁶ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.176; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/373; Nesefî, *Tabsıra*, II/505-6.

³⁷ Bkz. Nesefî, *Tabsıra*, II, 505-6.

³⁸ Bkz. Ebu Hamid el-Gazâlî, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, trc. H.Yunus Apaydın, İslâm Hukuk Metodolojisi, Klasik Yay, İstanbul: 2006, II/ 279; Ferhat Koca, "Hikmet", *DİA*, İstanbul:1998, 17/514 vd.

bilinmesi, bir şeyin başka bir şeye delâlet eden manasını bilmek,³⁹ ince kavrayış, anlamak, derinliğine kavramak, bir şeyi hikmetiyle zevkine vararak ve hatta tatbik edecek sûrette anlamaktır.⁴⁰ Ayrıca ilim ve fehm gibi yakın anlamlı kavramlara göre daha özel ve yüce bir anlam taşır. Fıkıh hikmet manasına da gelir.⁴¹ Kur'ân ve sünnette varmak istenilen amaç insan hayatını yönlendiren hükümlerin davranışla birlikte, niyet ve duygu dünyasını değiştirerek olgunlaştırmaktır. Bunları kavramak fıkıh veya nazarî hikmet olduğu gibi, bunları bir davranış haline getirip gereğini yerine getirmek de amelî hikmet veya fıkıhtır.⁴² Hikmet, inanç ve davranışlarla ilgili kavramlardan biridir. Hikmetin iki anlamı olduğunu belirten Ebu Hamid el-Gazâlî (v. 505/1111), *birincisinin* eşyanın düzeni ile onların ince ve yüksek manalarını mutlak olarak kavrama ve istenilen gâyenin tamamlanması için gerektiği gibi onlar üzerine ilimle hükmetmeyi, *ikincisinin* de düzen ve tertip vücuda getirmek, iyi ve sağlam kılmak üzere kudretin isnad edilmesi olduğunu söyler.⁴³ Hikmetin ortak anlam özelliği, hem ilim, hem sağlam kılma hem de sözde ve fiilde isabet ile herşeyi yerli yerine koymadır. Zıddı ise sefeh, abes ve cehâlettir. Parlak bir zeka, güçlü bir hafıza, sıhhatli bir düşünme, kuvvetli bir anlayış, isabetli tahmin, güzel tedbir, zihin açıklığı ve kolay öğrenme hikmetin muhtevasını teşkil eden başlıca unsurlardır.⁴⁴

Özetle hikmet, *adâlet, ilim, peygamberlik, Kur'ân bilgisi ve anlama gücü, Hz. Peygamber'in Sünnet'i, Allah'a itaat ve O'nun emirlerini düşünmek, yerinde söz söyleme ve iş yapma, amelle birlikte ilim, akla uygun olan şey, ilham ile vesveseyi ayıran nur, hazır doğru cevap verme, hak düşüncenin kişiye hükmetmesi, ruhların sükûnete erdiği şey, ledünnî ilim, öğüt-ibret vb.* gibi anlamlara gelmektedir. Hikmet kavramını kısaca inceledikten sonra şimdi de Peygamberlik konusuna geçiyoruz.

B. PEYGAMBERLİK/NÜBÜVVET

Kelâm İlmi'nin sem'iyat kısmına giren peygamberlik/nübüvvet meselesi, İslâm inanç ve düşünce tarihinin en önemli ve temel konularından birini teşkil etmektedir. Arapça rasûl ve nebî karşılığı olarak Türkçe'de Farsça'dan gelme

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 137; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay, İstanbul:2005, I, 246, 273; II, 188-9

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânül-Arab*, V, 3450

⁴¹ Muhammed b. Yakub Firuzâbadi, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, y.y., Beyrut: 1986, IV, 414-5

⁴² Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 350; Zekiyuddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay, Ankara:1990, s.131 vd.

⁴³ Bkz. Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikad*, Trc: A.Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr, İstanbul:2004, s. 218.

⁴⁴ Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sâd: Komisyon, Azim Dağt, İstanbul: trs., II, 204, 216.

“peygamber” lafzı kullanılır. Elçi manasına da gelen rasûl, mesajı ve sözü taşıyan, kendini gönderenin devamlı haberlerini bekleyen ve alan kimsedir.⁴⁵ Nebî de, *haber getiren* anlamında N-B-E kökünden türemiş bir kelimedir. Hem yükseklik hem de haber anlamları kelimenin etimolojisinde bulunmaktadır. Bu durumda ise kelime “yüce yerden haber getiren” anlamına gelmektedir.⁴⁶ Kendisiyle kesin ilim ve zann-ı galip hâsıl olan çok faydalı haber nebe diye isimlendirilir. Habere *doğru olmak, bilgi vermek ve faydalı olmak* gibi üç şartla nebe denir.⁴⁷ Dolayısıyla nebi, Allah’ın seçtiği ve kendisine vahyedip bilgi veren faydalı kimsedir. Istılâh olarak nebî, *Allah tarafından tebliğ için görevlendirilen ancak kendisine yeni bir kitap ve şeriat verilmeyen, kendinden önceki şeriatla amel eden kimsedir*.⁴⁸ İsrâiloğullarına gönderilen nebîler bu türdendir. Ancak bu iki kelime arasında gerek sözlük anlamları yönünden ve gerekse terim olarak ifade ettikleri manalar yönünden fark vardır. Farkı belirtmek için şu ifade kullanılır: “Her rasûl nebidir fakat her nebi rasûl değildir”.⁴⁹ Nebi kelimesi Allah’tan haber veren manasına kullanılmaktadır. Nübüvvet de peygamberlik manasına gelir.⁵⁰ Sözlükte “haber vermek” manasındaki “neb” yahut “konum ve değeri yüksek olmak” anlamındaki “nebve (nübu)” kökünden masdar ismi olan nübüvvet, “Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi”⁵¹ diye tarif edilmiştir. “Nebi” kelimesi Kur’ân’da sadece peygamberleri ifâde etmek için kullanılmıştır. Bazı âyetler birtakım kimselere kitap, hikmet ve nübüvvet verilmiş olduğundan bahseder.⁵² Rasûl olan peygamberin, nübüvvet vahyinin üstünde olan bir vahiy almak sûretiyle nebiden daha üstün olduğudur.⁵³ Nebi, akıl sahibi kulların üzerindeki dünya ve âhiret işleri hakkında Allah ile kulları arasında yapılan elçilik demektir.⁵⁴

⁴⁵ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 273-275.

⁴⁶ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 162-3; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, “Nübüvvet”, s.248.

⁴⁷ Bkz. Zebidi, *Tâcu'l-Arus*, I, 255.

⁴⁸ Bkz. İsfehâni, *Müfredât*, s.732.

⁴⁹ Bkz. Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir el-Bağdadi, *Usulu'd-Din*, Matbaatu'd-Devlet, İstanbul: 1928, s. 154.

⁵⁰ Bkz. Firuzabâdi, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, I, 102-3.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “Resûl”, XIII, 301- 3; Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, DİA, İstanbul: 2007, 33, 279.

⁵² Bkz. Âl-i İmrân, 3/79; En'am, 6/89; Ankebut, 29/27; Casiye, 45/16; Hadid, 57/26.

⁵³ Bkz. Ali b. Muhammed Seyyid Şerif Cürçani, *Kitabu't-Tarifât*, tahk: İbrahim el-Ebyarî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut: trs.. s. 39.

⁵⁴ Bkz. M.Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDV.yay., İstanbul:2005, I, 7.

Mâtûrîdîlere göre Allah'ın peygamber göndermesi, mümkündür ve hikmetinin gereğidir.⁵⁵ Kur'ân'da peygamberler için kullanılan "nebi" ve "rasûl" terimleri arasında fark olup olmadığı hususu geniş tartışmalara yol açmıştır. Söz konusu bu iki terimin birbirleriyle yakın ilişkileri bulunmakla birlikte, kendilerine has farklı anlamlar taşıdıkları da görülmektedir. Bu terimler Kur'ân'da ayrı ayrı peygamberleri ifâde ettikleri gibi bazen aynı peygamber için ikisinin birden kullanıldığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.⁵⁶ Rasûl, halka dinî hükümleri tebliğ etmesi için Allah tarafından gönderilen, kendisine yeni bir kitap ve şariat verilen insandır.⁵⁷ Rasûl, kendisini gönderenin kelâmını tebliğ edendir.⁵⁸ Rasûl, elçi anlamında, mürsel de gönderilmiş demektir. Hem gönderilen mesaj hem de mesajı yüklenip götüren anlamındadır. Bu kelime Kur'ân'da tekil "rasûl" veya çoğulu "rusûl" olarak geçer.⁵⁹ Bu kelimeler, insanlar arasından gönderilen peygamberleri ifâde etmek için kullanıldığı gibi yine bu kelimeler Cebrâil ve diğer melekleri ifâde etmek için de kullanılır.⁶⁰

Nebi ile Rasûl arasında fark olduğunu öne sürenlerin getirdikleri delillerin başında Hac, 22/52. âyeti gelir. (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ) Bu âyette rasûl ve nebiden bahsedilirken atıf yapılmıştır. Arapça kuralları gereği matuf ile matufun aleyh bir olamayacağından dolayı nebi ve rasûl farklı farklı şeylerdir.⁶¹ Kâdî Abdulcebbar (v. 415/1025), bu iki kelimenin eş anlamlı olduklarını ifâde eder. Ona göre nebi ve rasûl kelimelerinin aynı âyette kullanılması birbirlerinden farklı olduğunu göstermez. Allah bizim nebimizi diğer nebilerden ayırmıştır. Bu bizim nebimizin nebilerden biri olmadığı anlamına gelmez. İstilahta bu iki kavram arasında fark yoktur. Nebi ile rasûl kelimelerinin isimlendirme farklılıklarını dışarıda bırakmamak için nebi ve rasûl kelimelerinin peşpeşe zikredilmesi kuvvetle muhtemeldir. Hz. Muhammed'e "Ey nebi" diye hitap edilmiş olması da bunu göstermektedir.⁶² Yine Kâdî Abdulcebbar'a göre Allah'ın peygamberler göndermesi ilâhî bir lütuftur. Çünkü Peygamberler her türlü nefret ettirici şeylerden tiksindirici ve iğrendirici hallerden, büyük ve küçük günahlardan münezzehtir. Zira peygamberleri göndermekten maksat, insanların menfaatlerini

⁵⁵ Bkz. Murat Serdar, *Kelâm Tarihi*, Kayseri: 2012, s. 252.

⁵⁶ A'raf, 7/157, 158; Meryem, 19/51, 54; Ahzab, 33/40; Hacc, 52/22.

⁵⁷ Bkz. Sa'deddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, Haz. Süleyman Uludağ, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi, Dergah Yay, İstanbul:2013, s. 112.

⁵⁸ Bkz. Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikad*, s. 114.

⁵⁹ Bkz. Tevbe, 9/128; Şuara, 26/16.

⁶⁰ Bkz. Hûd, 11/69, 77, 89; Ankebut, 29/31; Hakka, 69/40; Mürselat, 77/1.

⁶¹ Bkz. Muhittin Bahçeci, *Peygamberlik ve Peygamberler*, Kayseri: trs., s. 76.

⁶² Bkz. Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, neşr. Abdülkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kahire:2006, s. 567-8.

gözetmek lütfudur. Bu ilâhî lütûf kullarda mükelleflerden güzel şekilde ortaya çıkması lazımdır.⁶³

Mâtürîdî'ye göre nübüvvet ve risâlet hikmet ve kitapla insanlığın ıslahı için Allah'ın bir fazlıdır. Ona göre nebi, Allah'ın vahyettiği gerçekler hakkında insanları haberdâr eden ve önceki peygamberlerden birinin kitap ve şeriâtını devam ettiren peygamberdir. Kendisine yeni bir kitap ve şeriât verilen peygambere rasûl; davet etmek üzere gönderilen peygambere ise nebi demektir. O, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hem son nebi, hem de son rasûl olduğunu söylemektedir.⁶⁴ Nebi ile rasûl arasında fark nebinin önceki peygamberlerin şeriâtını devam ettirmesi, rasûlun ise yeni bir şeriâtle görevli olması ve kendinden önceki şeriâtın ya tamamını ya da bir kısmını nesh etmesidir.⁶⁵ Peygamberlerin getirmiş olduğu ana ilkeler hepsinde aynıdır. Eğer insanlar bu inançlarda bir bozma yapmış ise, yeni gelen peygamber önceki peygamberin şeriâtını nesh etmiş olmamakta, tam tersine önceki peygamberin şeriâtını ihya etmektedir.⁶⁶ Bu durum, bir zincirin halkalarının koptuğu yerden yeniden eklenmesinden başka bir şey değildir. Peygamberlerin peş peşe gönderilmesindeki hikmet de budur. Peygamberler bir bütünün parçalarıdır.⁶⁷ Mâtürîdî'ye göre rasûl özellikle kendisine yeni bir şeriât vahyedilmiş olması itibarıyla nebiden ayrılmaktadır.⁶⁸ Ehl-i Sünnet kelâmcıları sözkonusu bu iki kavram arasında bir farklılık görüp rasûlün daha kapsamlı bir anlam ifade ettiğini kabul etmektedirler. Meselâ Ebu'l-Yüsr el-Pezdevi (v.493/1099) rasûl ve nebinin ölümlerinden sonra da rasûl ve nebi olarak kalacaklarını söyleyerek bu konuda Mu'tezile'nin onların ölümlerinden sonra gerçek itibarlarının ve sahip oldukları hükümlerin devam etmeyeceği şeklindeki görüşünü doğru bulmaz. Çünkü rasûl elçiliğiyle Allah'ın katında şerefli ve üstün bir yere sahiptir. Nebi'nin Allah katındaki şeref ve değeri Rasûlünkinden daha aşağıdadır.⁶⁹

Nebi ile rasûl, yani nübüvvet ile risâlet arasında bazı farklar olduğunu ileri süren âlimler olduğu gibi hiçbir fark bulunmadığını söyleyenler de vardır. Mâtürîdî'ye göre rasul, Cebrâil vasıtası ile vahye nâil olan kimsedir. Nebî, bir

⁶³ Bkz. Kâdî Abdulcebbâr, *Şerh*, s.571.

⁶⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, VII, 203.

⁶⁵ Bkz. Sadeddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Mekasid*, thk:Abdurrahman Umeyre - S.Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut: trs., II, 173; Bağdadi, *Usulü'd-Din*, s.154.

⁶⁶ Bkz. Nesefî, *Tabsıra*, I, 443 vd; Razi, *el-Muhasal*, terc. Hüseyin Atay, Kelam'a Giriş, Ankara: 1978, s.217 vd.

⁶⁷ Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1990, I, 425- 6.

⁶⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, VII, 203.

⁶⁹ Bkz. Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevi, , *Usulu'd-Din*, Çev. Şerafettin Gölcük, Ehl-i Sünnet Akaidi, Kayahan Yay., İstanbul:1988, s. 320.

melek aracılığı ile Allah'tan kendisine vahiy gelen, olağanüstü hâdiselerle desteklenen kişidir. Rasûl, nebî özelliği taşımakla birlikte müstakil bir şeriatla gelir, nebî ise genel tevhid prensipleriyle gelir. Rasûl, nebîden farklı olarak tebliğle memurdur. Nebî, Allah tarafından tebliğ için görevlendirilen ancak kendisine yeni bir kitap ve şeriat verilmeyen, kendinden önceki şeriatla amel eden kimsedir. Nebî, Allah'ın vahyettiği gerçekler hakkında insanları haberdar eden ve önceki peygamberlerden birinin kitap ve şeriatını devam ettiren peygamberdir. Her rasûl nebî iken, her nebî rasûl değildir. Rasûl özel, nebî ise geneldir. Nebilerin sayısı çok fazladır. Âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) ise hem rasûl hem de nebîdir.⁷⁰

C. NÜBÜVVETİN GEREKLİLİĞİ VE HİKMETLERİ

Mâtürîdî'ye göre Hakim Allah'ın hikmeti gereği nübüvvet gereklidir. Eğer nübüvvet olmasaydı bu âlem hikmetsiz abes olurdu ki bu rubûbiyete aykırıdır.⁷¹ Peygamberler insanlara adâlet ve doğruluğun belirtileri ile zulüm ve yalanın alâmetlerini gösterirler. Beşerî davranışlar peygamberler sayesinde övgüye lâyık bir konum alabilir.⁷² Allah insanların ihtiyaçları, menfaatleri ve hidâyeti için hikmeti gereği peygamber göndermiştir.⁷³ Peygamberlere itaat Allah'a itaat, onlara iman Allah'a imandır.⁷⁴ Mâtürîdî, Berâhime'nin "nübüvveti kabul etmeyecek, kendisine gönderilen peygamberi inkâr edecek; bunun yerine onları öldürecek ve düşmanlık edecek bir kavme peygamber göndermek, hikmetli bir iş değildir"⁷⁵ iddialarını naklettikten sonra peygamber gönderilmesini hikmete aykırı buldukları için, bunu inkâr ettiklerini söyler. Onların bu iddialarının geçersizliğini ortaya koymak için; "*O hakîm ve âlîmdir*"⁷⁶ âyetine de dikkat çeker. Mâtürîdî'nin eleştirdiği nübüvvet ile ilgili konulardan biri de Mu'tezile'nin nübüvveti Allah'a vacip gören görüşüdür. Onlara göre Allah'ın kulları için en aslah, en ahkem olanı yaratması üzerine vaciptir. O'nun fiilleri salah ve aslahtan boş değildir. Dolayısıyla nübüvvet de Allah'a vaciptir.⁷⁷ "*Allah'ın kulu için aslah olanı yaratması vaciptir*" görüşünü Mâtürîdî reddeder.⁷⁸

⁷⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 278-9; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 189.

⁷¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 271-280; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII, 348, X, 373.

⁷² Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 275.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 191.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 110, VI, 169, 191, 237, XIII, 95-6.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XIII, 283.

⁷⁶ Bkz. Zuhurf, 43/84; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 283.

⁷⁷ Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerh*, s. 357-8.

⁷⁸ Bkz. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 219.

Eş'ariler Allah'ın peygamber göndermesini aklen vacip görmeyip lütûf olarak değerlendirenler,⁷⁹ Mâtürîdî de ise Allah'ın lütûfu, fazl ve rahmetidir. Allah'ın peygamber göndermesi hem hikmet hem de lütuf ve rahmettir. Mu'tezile'ye göre peygamber gönderilmesi "vacip olan ilahî lütuf" iken Mâtürîdî'de "hikmet olan ilâhi lütuf ve rahmet" tir.⁸⁰

Mâtürîdî'ye göre ilâhî hikmet ve adâlet en iyi olan işleri değil, her şeyi kendi değerleri çerçevesinde yerli yerine koymadır. Aslah kullar için düşünülebilir ama Allah hakkında asla uygun değildir.⁸¹ Allah'ın hikmeti gereği peygamber göndermesi yani Peygamberlik müessesesi lüzumludur ve insanların bazı şeyleri bilme konusunda peygamberlere ihtiyacı vardır. İlâhî hikmet aklen bunu gerektirir.⁸² İnsan doğal olarak çeşitli zaafı olan bir varlık olarak yaratılmıştır. İnsanların zorluklara katlanacak biçimde yaratıldığı,⁸³ nankör bir varlık,⁸⁴ aşırı bir şekilde hırsına düşkün,⁸⁵ âciz,⁸⁶ sabırsız ve tahammülsüz olduğu,⁸⁷ vurgulanmaktadır ki bu yönleriyle o, belirli prensip ve terbiye edicilere muhtaç olmaktadır. Demek ki insanların peygamberlere olan ihtiyaçları, onların yaratılışlarından kaynaklanmaktadır.⁸⁸

Hanefi-Mâtürîdî ekolünde peygamberlik müessesesi, aklî gerekçelerle isbat edilmeye çalışılmış, insanlar arasında düzeni sağlayacak bir kanun uygulayıcısının gerekliliği fikri, hareket noktası olmuştur. Bu kanunu öğreten ve uygulayanlar ise peygamberlerdir. İnsanların kendilerini zararlardan koruyacak, faydalı şeylere yöneltecek bir uyarıcıya ihtiyaçları her zaman için vardır. Nitekim insanlar akıllarıyla Allah'ın varlığını bilir, ancak O'na nasıl ibâdet yapacaklarını bilemez. Bu yüzden onlara bunu öğretecek bir elçiye ihtiyaçları vardır.⁸⁹ Peygamberler, ibâdet çeşitlerini ve şekillerini nasıl ve ne şekilde olacağını inananlara öğretirler.⁹⁰

⁷⁹ Bkz. Erkan Yar, "Eş'ari'nin Teolojik Görüşleri", Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XI/I, Elazığ: 2006, s.13.

⁸⁰ Bkz. Hülya Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yay, İstanbul:2010, s.118.

⁸¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 487.

⁸² Mâtürîdî, *Tevhid*, s.176-7; Neseî, *Tabsıra*, II, 14-7.

⁸³ Bkz. Beled, 90/1-4.

⁸⁴ Bkz. Hûd, 11/9-10; İsrâ, 17/67-69; Hac, 22/66; Mü'minun, 23/78; Ankebut, 29/65-66.

⁸⁵ Meâric, 70/19-21; Fecr, 89/16-20.

⁸⁶ Maide, 5/30-31; Nahl, 16/4.

⁸⁷ Bkz. Maide, 5/19-21; Fecr, 89/16-20.

⁸⁸ Bkz. Kalmahan Erjan, "İmâm Mâtürîdî'de Peygamberlik", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara: 2003, s. 32.

⁸⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 176-185; Neseî, *Tabsıra*, II, 14-15.

⁹⁰ Bkz. Pezdevi, *Usulî'd-Din*, s.131-2; Abdurrezzak el-Afifi, *el-Hikmetü min İrsalî'r-Rusul*, Riyad: 1420, s. 31-2.

Meselâ Hz. Peygamber, "*Ben nasıl namaz kılıyorsam siz de öylece kılız*"⁹¹, "*Hacla ilgili hükümleri benden öğreniniz*"⁹² diyerek ümmetine namazın kılınışı ve haccın eda ediliş biçimlerini ayrıntılarıyla göstermiş, uygulama ve öğretmeye dayalı dinî hayat sonraki nesillere aynı şekilde intikâl ettirilmiştir. Allah'ın kullarına âit emir ve yasakların ortaya çıkması, akılların idrâk edemediği dünya ve âhiret saadetini ilgilendiren hususları kullarına bildirmesi muhal değildir. Hatta bu hikmettir ve uygun olan bir şeydir. Bu durumda Allah'ın kullarından bir kısmını apaçık bir vahiy vasıtasıyla söz konusu edilen dünya ve âhiret saadetine dâir konularda aklın reddedebileceği bir husus değildir.⁹³ Peygamberlerin gönderilmesi muhâl, abes değil hikmeti gereğidir. Çünkü akıl, kendi başına insana yararlı ilaçları bulamadığı gibi, âhirette de insanı kurtaracak çareleri bulamaz. İnsanların peygamberlere ihtiyacı doktorlara olan ihtiyacı gibidir. Şu kadar var ki tıbbın doğruluğu tecrübe ile peygamberin doğruluğu da mu'cize ile bilinir. Dolayısıyla peygamberlerin gönderilmesinde ve dinlerin vazedilmesinde yaratılmışlar için güzel bir sonun elde edilmesi, kullar arasında hikmetsizliğe ve bozgunculuğa yol açacak etkenlerin giderilmesi sözkonusu olduğundan ilâhî hikmet gereği peygamberler gönderilmiştir. Zaten insanoğlu da hakîm bir yol göstericinin kendisine açıklaması durumunda, hikmet ve ilmi kabule hazır, yükselmeye ve kemâl derecesine ulaşmaya istekli kılınmıştır. Âlemin yaratıcısı da sefahlık yapmayan bir Hakîm'dir.⁹⁴

Mâtürîdi kelâmcılarından Ebu'l-Muin en-Nesefi, Allah'ın insanlara müjdeleyici ve uyarıcı peygamberlerin gönderilmesinin hikmetini şöyle delillendirir: "*Hakim yaratıcıdan peygamber ve nebi elçileri diliyle gelen emir ve nehiylerin hepsi emrolunanların faydalanacağı ve nehiy olunanların kaçınmakla kendilerinden zararı defedecekleri hususlardır. Meselâ bir âmâyaya, en mükemmel faydaları elde etme amacına ulaştıran dümdüz bir yola girmeyi emreden, derin çukurlara ve tehlikelere düşeceği için, onun sağa ve sola sapmasını yasaklayan bir kimsenin, bu davranışı hikmet, hatta şefkât ve rahmet sayılır. Bunu imkânsız gören, imkân ve muhal konusunda cahildir.*"⁹⁵ Zaten insanoğlu da hakîm bir yol göstericinin kendisine açıklaması durumunda, hikmet ve ilmi kabule hazır, yükselmeye ve kemâl derecesine ulaşmaya istekli kılınmıştır. Çünkü câhil kalması mümkün olduğu

⁹¹ Ebu Abdullah el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul:1981 "Ezân", 18.

⁹² Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut: trs., III, 318, 366; Ebû Abdîrrahman en-Nesâî, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul:1981, "Menâsik", 220.

⁹³ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 179-182; Pezdevî, *Usulî'd-Din*, s. 130-131.

⁹⁴ Bkz. Ebu'l-Muin en-Nesefi, *Kitâbü't-Temhid Li Kavâidi't-Tevhid*, Çev.Hülya Alper, İz Yay, İstanbul: 2010, s. 67-8.

⁹⁵ Nesefi, *Temhid*, s. 68.

gibi öğretimle ilmi kabul etmesi de imkânsız değildir. Bir başka yerde Nesefi, eğitimle hikmet bakış açısı kazanabileceğini imkân dahilinde olduğunu belirtir. Âlemin yaratıcısı sefehlilik yapmayan bir hakîm, cehâlet etmeyen bir âlim olduğu ve kullarına karşı şefkat ve rahmet ile nitelendiğinden yaratılmışların noksanlığını gidermeyi sağlayacak, onları kemale erdirecek, hikmet ve ilimde yüksek derecelere ulaştıracak yardım elini uzatması imkânsız değildir, diyerek Allah'ın lütfu ve yardımıyla insanların kemale erdiğini de söyler.⁹⁶ Nesefi'ye göre mükemmel yaratılan insan bedeninin sadece yokluk için yaratılması hikmetin dışına çıkmak olur.⁹⁷ Dolayısıyla Allah hiçbir şeyi başıboş değil, herşeyi hikmetiyle yaratmıştır. Nesefi, peygamberliğin ispatı bölümünde de şöyle der:

“Bu âlem için kudret sahibi âlim ve hakîm bir yaratıcının varlığı kati olarak sabit olunca, kullarını emir ve nehiylerden başıboş bırakmaması O'nun hikmetindedir. Eğer onları başıboş bıraksaydı, kıyamet günü onlara karşı hiçbir delili olmazdı. Emir ve nehiyeler de karşı karşıya konuşmakla mümkün olur. Halbuki insanların Allah ile karşı karşıya konuşmaları hiçbir sûrette mümkün değildir. Çünkü dünya imtihan yurdudur. Gayba îmân farzdır. Dünyadayken hitab ederek konuşursa, dünya ile âhiret arasında fark olmaz. Bundan dolayı Allah kullarına elçi vasıtasıyla hitap etti ki o da peygamberdir. İnsanlara Hz. Adem'den peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kadar her zaman ve asırda kendilerinden bir insanı peygamber olarak gönderdi. Onlara, kendilerine karşı ileri sürülen delilleri ilzam etmek için tabiatın ve alışlagelen hayatın dışında olağanüstü mu'cize verdi.”⁹⁸

Mâtürîdîlere göre peygamberin erkek olması gerekirken, ayrıca bir peygamber'in peygamber olduğunun ispatı; insanların benzerini getirmekten aciz kaldığını ispat eden mu'cizeye bağlıdır.⁹⁹ Çünkü Peygamberler büyük ve küçük günâh işlemekten masumdur, korunmuştur. Onlar ne peygamberliklerinden önce ne de sonra büyük ve küçük günâh işlemezler. Onların sadece bazı zelle türünden hataları sehven işlemeleri mümkündür.¹⁰⁰ Mâtürîdî'ye göre ise Allah elçileri çağrıda buldukları hiçbir konuda kendi yorumlarını öne geçirerek kusur etmemiş, onların hal ve gidişlerinde hiçbir gevşeklikten söz edilmemiş, ahlâklarında yadırganacak bir davranışa

⁹⁶ Nesefi, *Temhid*, s. 67-8.

⁹⁷ Nesefi, *Temhid*, s. 69.

⁹⁸ Ebu'l-Muin en-Nesefi, *Bahru'l-Kelâm Fi Akadi Ehli'l-İslâm*, Çev.Cemil Akpınar, Konya: trs. s.125.

⁹⁹ Bkz. Nesefi, *Temhid*, s. 75-6; Pezdevî, *Usulî'd-Din*, s. 130.

¹⁰⁰ Pezdevî, *Usulî'd-Din*, s. 240 vd.; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 302-3.

rastlanmamıştır. Onlarda cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlâk, yaratıklara merhamet gibi ahlâki erdemler ön plandadır.¹⁰¹

Son devir âlimlerinden Ahmet Hamdi Akseki (v.1951) nübüvvetin gerekliliğini ve hikmetini şöyle açıklar: “İnsanların hakiki ve ilâhî birer mürşid olan Peygamberlere ihtiyacı vardır. İnsanlar, kendi akıllarıyla Allah’ın varlığını ve birliğini anlayabilirlerse de, O’na mahsus olan bir takım yüksek sıfatları tamamen anlayamazlar. Ne yolda ibâdet edileceğini, mesuliyeti, âhiret işlerini, oradaki mükâfâtın ve cezanın şekillerini dosdoğru bilemezler. İnsanların, en kısa ve pürüzsüz yükseklığe mazhariyeti, ancak ilâhî tâlim ve terbiye sayesinde mümkün olur. İşte insanların bu ihtiyaçlarını temin için Allah hikmeti gereği peygamberler göndermiş ve onlara her şeyi bildirip, insanlara doğru yolu göstermeye, onları memur eylemiştir.”¹⁰² Demek oluyor ki nübüvvet hikmetin gerekleri arasındadır. Âhiret ile ilgili gerekli olduğu gibi dünyevi bilgiler açısından da gereklidir. Çünkü insanın var olmaya başladığı ilk evrede öğretip eğitilmesi için dil bilgisine, hayatını idame ettirebilmesi için beslenmeye ve dolayısıyla hayvancılık ve ziraata, soğuk ve sıcaktan korunmak için barınmaya, toplum düzeni için hukuk’a dâir bilgilere bu bağlamda sosyal muâşeret kurallarına muhtaçtır.¹⁰³

Mâtürîdî'ye göre insanın hayat için zorunlu olan bu bilgilerin hepsini kendi kendine ve tecrübe yoluyla öğrenmesi de akla yatkın görünmemektedir. Allah’ın pek çok Peygamber göndermiş olması bazı şariat ve hükümlerde birbirinin aynı olmaması sırf hikmetinden ve ümmetlerin durumlarının çeşitli tabakalar üzerine bulunmasındandır. Çünkü ilâhî sorumlulukların dayanağı çeşitli durumlar ve kulların iyiliğidir. Allah’ın yaratma hikmeti gereğince ümmetleri çeşitli ve farklı tavırlar ve hasletlerle yaratmış olduğu gibi, kanun koyma hikmeti gereğince de bunlara dünya ve âhiretlerinde durum ve gidişatlarına uygun çeşitli ve farklı olan kabiliyetleriyle uyuşan şariatler ve hükümler teklif etmiş onların itiraz arzetmelerine sebep bırakmamıştır.¹⁰⁴ Peygamberlerin gönderiliş hikmetlerinden biri insanları şirkten uzaklaştırmak yani tevhid dışı her çeşit puta tapıcılıktan onları sakındırmaktır.¹⁰⁵ Dolayısıyla

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 293; Endülüslü âlimlerden İbn Hazm (v.456/1064) da: “Allah’ın peygamber göndermesi, kendisine vâcib değildir. Zira Allah, hiçbir illetten dolayı bir iş yapmaz, hiçbir şey ona vâcib kılınmaz. Allah, dilediği şeyi yapar. Yaptığı her şey, ne olursa olsun, adâlettir, hikmettir” diyerek görüşlerini ifade eder. Ebu Muhammed İbn Hazm, *el-Fasl Fi’l-Milel ve’l-Ehvai ve’n-Nihal*, Mısır:1317, I, 87.

¹⁰² Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Ankara: DİB Yay, 1977, s. 84

¹⁰³ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 176-185; Nesefi, *Tabsıra*, II, 14-5.

¹⁰⁴ Bkz. Yazır, *Hak Dini*, III, 130.

¹⁰⁵ Bkz. Nahl, 16/36; Enbiya, 21/25.

bütün peygamberlerin tevhid hakikatiyle gelmeleri de nübüvvetin gerekli olduğunu göstermektedir. İnsanları, bir olan Allah'a kulluğa davet etmek, peygamberlerin en temel görevidir ve gönderilmelerinin belki de en önemli sebebidir.

Peygamberlerin gönderilme hikmetlerinden biri de insanları dünya ve âhiret saadetine ulaştırmak, rehberlik ve öğretmenlik yapmaktır. Toplumun nübüvmete olan ihtiyaçlarından biri çeşitli sanat ve mesleklerde kendini gösterir.¹⁰⁶ Mâtürîdî'ye göre peygamberler yemek yeme, beslenme, giyim, ilaçlar ve tıp ilimler, bedeni ayakta tutan faydalı gıdaları konusunda insanlığa rehber olmuşlardır.¹⁰⁷ Mâtürîdî'ye göre nefsanî duyguları ve şehvetleri ilâhî lütufla kontrollü olan (ma'sun) en uygun elemanları da peygamberlerin gönderilme hikmeti uyarma ve hatırlatmadır. Ona göre bu uyarma ve hatırlatma kişileri istidlâle özendirir, akıllarını kullanıp tefekkürde bulunmalarına çağırır.¹⁰⁸ Nefsanî duygular ve şehvetlerden uzak kalışı yönüyle peygamberler âhireti ve asıl yurdun elde edilebilecek nimetlerini, bu dünyada nasıl kazanılabileceğini, insanların hak yolunda ilerleme çabasına ancak peygamberler rehber olabilirler. Peygamberler, doğru/hak yoldan çıkmış fert ve toplumları fitrat ve hidâyet yoluna çekmek için gönderilmiş hidâyet rehberleridir. Peygamberlerin sadece âhirete yönelik konularda değil, dünyaya âit maişet konularında da rehberlik yaptıklarını görüyoruz. Allah'ın onlarda güzel örnekler olduğunu vurgulaması¹⁰⁹ dünya işlerinde de onlara uymamızın gereğini açıklar. Çünkü insanlar, ilim ve hikmete en yüksek dereceye ulaşmaya kabiliyetli olmalarına rağmen, eksik ve cahildirler. Allah'ın kullarına şefkâti ve rahmeti sonsuz olduğundan hikmeti gereği peygamberleri vasıtasıyla onların yardımına koşar. Dünya hayatında bir geçim vasıtası olması sosyal varlık olan insan olmanın bir gereğidir. Peygamberlerin her birerleri bir veya birkaç dünya işiyle meşgul olmuşlar ve dünya geçimlerini bu yoldan tedarik etme yoluna başvurmuşlardır. Böylece hem insanlara güzel ve faydalı meslekleri öğretmişler, hem de insanlara boyun bükmekten kurtulmuşlardır. Gâyet ciddi, lüzumlu ve faydalı işlerde çalışıp, insanlara numûne olup, pirlilik ve liderlik yapmışlardır.¹¹⁰

Mâtürîdî'ye göre din ve dünya işlerinin omurgasını ticaret (rızık) oluşturur. Ona göre insanların psikolojik ve fiziki yetenekleri ihtiyaç çeşitleri ve

¹⁰⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 276.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 276.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 284.

¹⁰⁹ Bkz. Ahzab, 33/21.

¹¹⁰ Bkz. Temel Yeşilyurt, *Ebû'l-Berekât en-Neseî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Malatya: Kubbealtı Yay, 2000, s.195.

yollarını, dilleri, nesnelere âit isimlerin öğrenilmesi, üreme yöntemleri, çocuk eğitimi bilgisi, gıdaların sağlanmasının yolu (ticaret ve ziraat gibi), diller, isimler, sanatlar, tıp ve mesleklerin tamamı, şehir ve ülke yolları, hayvanların eğitimi, kullanıma yöntemi temel ilkeleri peygamberlerin yol göstermesiyle öğrenilip uygulanmışlardır.¹¹¹ Sadece bunlar değil, edebi ilimler, din ve dünya işleri, bazı nesnelere tedavi amacıyla çeşitli işlemlere tabi tutma bilgisi, savaş teknikleri bilgilerinin başlangıcı da âlim ve hakîm olan Allah'tan Peygamberlerin öğretmesi yoluyla olmuştur.¹¹² Mâtürîdî'nin anlayışına göre nübüvvetin hikmeti gereği mesleklerde yani tıp, askerlik, ziraat, ticaret ve sanat gibi meslekleri insanlara ilk öğretenlerin peygamberler olduklarını söyleyebiliriz. Bazı Peygamberlerin meslekleri de şunlardır: Hz. Adem-Ziraat, Hz. Nuh-Gemici ve marangoz,¹¹³ Hz. İdris-Terzi, Hz. Davud-Demirci,¹¹⁴ Hz. Zekeriyya-Marangoz,¹¹⁵ vb. Toplumda her peygamberin geçimini sağladığı bir mesleği vardır, demek mümkündür.¹¹⁶ Allah, peygamberleri aracılığı ile insanlara birçok kültür ve medeniyet unsurları öğretmiştir.¹¹⁷ Nübüvvetin hikmeti gereği peygamberler mesleklerde yani ziraat, ticaret ve sanatta ilk öğretmenlerdir. Meselâ her peygamber çobanlık yapmıştır.¹¹⁸ Peygamberler koyunları güderek, yürütülmesi boyunlarına yüklenen ümmetlerinin işleri hususunda tecrübe sahibi olmuşlardır. Mâtürîdî'ye göre insanların hak yolunda ilerleme çabasına ancak peygamberler rehber olabilirler.¹¹⁹

Nübüvvetin gönderilme hikmetlerinden biri de hak yolunda ilerleme, âhiret nimetlerine ulaşma yolunda en erdemli ve uyumlu rehberler, önderler peygamberler olmasındandır. Birey açısından böyle olduğu gibi toplum açısından da böyledir. Uygulayacakları hukukî ve sosyal düzeni olmayan ve

¹¹¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 276-7.

¹¹² Mâtürîdî, *Tevhid*, s.277-8.

¹¹³ Hûd, 11/37.

¹¹⁴ Bkz. Sebe', 34/10-11; Buhârî, "Büyü", 15.

¹¹⁵ "Hz. Zekeriyya marangoz idi." Ebû'l Hüseyin Müslim, *es-Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul: 1981, "Fedâil", 169; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 405; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, y.y., İstanbul: 1966, I, 41.

¹¹⁶ Bkz. Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, y.y., İstanbul: 1288, s. 81; Evliya Çelebi, *Seyehatnâme*, Nşr. Abdullah Cevdet, y.y., İstanbul: 1314, I, 488.

¹¹⁷ Bkz. Ahzab, 33/21.

¹¹⁸ "Allah hiçbir peygamber göndermedi ki, koyun çobanlığı yapmamış olsun" Sen de mi, Ey Allah'ın Resülü? diye sorulunca "Evet, ben de bir miktar Mekke ehline koyun güttüm. Hz. Mûsa ve Hz. Davud koyun çobanı olduğu halde peygamber oldular. Ben de ehlimin koyunlarını Ciyâd'da güderken peygamber oldum". Buhârî, "İcare", 2; Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâce, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul:1981 "Ticaret", 5.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 285.

bütün işlerine mesnet kabul edecekleri bir esası bulunmayan bir topluluğun varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Artık bu tür toplumlara birinin yol göstermesi kaçınılmaz bir durumdur. Tıp ve zanaat gibi meslekleri insanlığa ilk defa peygamberler öğretmişlerdir. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın insanları yaratmasıyla birlikte, onlar için, sayesinde barış ve huzur içinde olacakları bir yöntem de belirlediğini bilen biri hikmeti gereği peygamberler göndermiş, insanlığı rahmetiyle kuşatmıştır.¹²⁰ Peygamberler, en iyi ve en sağlam bir şekilde insanlara Allah'ı tanıtmışlar, itikadi hükümleri ve ibâdetin yapıları tâlim edip ahlâki faziletleri insanlara aşılamışlar, faydalı, zararlı, hayır ve şer olanları anlatmışlar, Peygamberler hayatta lazım olan şeyleri belletmişler ve bunların yollarını, esaslarını göstererek, maddî ve manevî sahada insanlar için tam bir kılavuz olmuşlardır.¹²¹ Özetle peygamberler insanlara hem dünya hem de âhiret konularında, dünyada geçim ve maişet mesleklerinde de rehberlik, kılavuzluk yapmışlardır. İlahi hikmet, peygamberlik şeceresinin başlı başına bir sınıf ve bir nevi olarak iki cepheli, hem meleklerle hem de insanlara benzer ve müşterek vasıfta olmasını gerekli kılmıştır.

Mâtürîdî'ye göre peygamberlerin gönderiliş hikmetlerinden biri ibâdet ve şükür yollarını öğretmeleridir. İnsanlar Allah'a şükürün yöntemlerini bilemezler. Allah'a karşı şükür ve ibâdet yollarını insanlar peygamberlerden öğrenirler. Bunun için nübüvete ciddi ihtiyaç vardır. Çünkü nimetlere karşı nimeti verene teşekkür etmek, hikmetin ve erdemin göstergesidir. İnsanı diğer canlılardan ayıran ona hikmet gereği verilen aklın da uygun gördüğü bir durumdur.¹²² Şükürün keyfiyetini insan akli anlayamaz, nübüvvetin gerekliliği böylelikle anlaşılır.¹²³ Allah'ı tanımak, O'nu tefekkür etmek, O'na ibadet ve itaat etmek için din ve peygamber rehberliğine ihtiyaç vardır.¹²⁴ Peygamberin gönderilmesinde kulların işini kolaylaştırıp hafifletme unsuru olduğuna dikkat çeken Mâtürîdî'ye göre bu büyük nimetler statüsünde yer almaktadır. Peygamber göndermede hatırlatma, insanları uyarma ve yanlış yola dikkat çekme faydaları da vardır. Bu durum da kişileri istidlâle özendirir, akıllarını kullanıp tefekkürde bulunmaya çağırır.¹²⁵ Mâtürîdî'ye göre nübüvvetin bir diğer hikmeti de insanlara hakem olmalarıdır. Çünkü bir konuda insanların aynı şeyi aynı tarzda düşünmeleri

¹²⁰ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 285.

¹²¹ Bkz. Akseki, *İslâm Dini*, s. 84.

¹²² Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 278-9; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 189.

¹²³ Nesefî, *Tabsıra*, II, 19-20.

¹²⁴ Gazâlî, *el-İktisâd*, s. 252.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 278-9.

beklenemez. İnsanlar doğaları gereği çeşitli fikir ve düşüncelerde olurlar. Bu düşünce ve fikirlere hakem olacak bilgi için nübüvvet gereklidir.¹²⁶

Mâtürîdî'ye göre nübüvvetin gönderilme hikmetlerinden biri de hak yolunda ilerleme, âhiret nimetlerine ulaşma yolunda en erdemli ve uyumlu rehber ve önderlerin peygamberler olmasıdır. Birey açısından böyle olduğu gibi toplum açısından da böyledir. Uygulayacakları hukukî ve sosyal düzeni olmayan ve bütün işlerine mesnet kabul edecekleri bir esası bulunmayan bir topluluğun varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Artık bu tür toplumlara birinin yol göstermesi kaçınılmaz bir durumdur. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın insanları yaratmasıyla birlikte, onlar için, sayesinde barış ve huzur içinde olacakları bir yöntem de belirlediğini bilen biri hikmeti gereği peygamberler göndermiştir.¹²⁷ Böylece Peygamberler aldıkları kitab ve hikmet sayesinde neyi nasıl yapacağını bilen, doğru olan ve doğru yolda yürüyen, ince ve derin kavrayışlı, mücadelelerinde başarılı şahsiyetler olarak insanlığa önderlik etmişlerdir.

Mâtürîdî'ye göre peygamber gönderilmesinin hikmetlerinden biri, insanlar arası ilişkiler, doğruluk-adâlet, zulüm-haksızlık, tıp, beslenme, hayvancılık, tarım, sanat dalları, meslekler, giyinme ve barınma, ticaret, üreme, eğitim ve öğretim, musibet anlarında yapılması gerekenler, psikosomatik hastalıkların tedavisi, gayb bilgisi, dünya-âhiret dengesi gibi birçok konuyu Allah'ın peygamberler aracılığı ile bildirmiş olmasıdır. O, emir ve yasaklarla, helâl ve haramlarla hayatın her safhasını belirli bir düzene koymuş, bireylerin birbirlerinin haklarına tecavüzü engellemiş ve hayatlarını muhafaza altına almıştır. *İkincisi*, akıl ve nefsin eğitimidir. Nefsin kontrol altına alınıp eğitilmesi, akla sağlıklı düşünüp karar verme kabiliyetinin kazandırılması, hem dünya hem de âhirette mutluluğa götürecek davranışlarla ilgili ilke ve esasları gösterecek bir peygambere ihtiyaç bulunmaktadır. *Üçüncüsü*, ahlâkî değerlerin öğretilmesidir. Bu da peygamberler rehberliğiyle olmuştur. *Dördüncüsü*, sağlıklı beslenme ve sağlığı koruma yollarının öğretilmesidir. Bunu Allah hikmeti gereği peygamberler aracılığıyla yaptırmıştır. *Beşincisi*, maddi-manevi, kişisel, ailevî ya da toplumsal sorunların ve bir takım doğal afetler sonucunda karşılaşılan musibetlerde ortaya çıkan problemlerin nasıl aşılacağını peygamber rehberliğiyle öğretmiştir. *Altıncısı*, insanlar arasında iletişimi sağlayıp ihtiyaçlarımızın anlaşılması ve giderilmesinde son derece önemli bir yere sahip olan diller ve nesnelere âit isimlerin, her türlü ilmin öğretilmesidir. *Yedincisi*, meslek ve sanat

¹²⁶ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 278-9.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 285.

dallarının öğretilmesidir. Hastalıklar, şifâ ve tıp ilminde, tarımda, hayvancılıkta, sıcak ve soğuktan korunma yöntemleri ışığında barınma, ticaret ve inşaatçılık peygamberlerin rehberliğinde olmuştur. Aynı şekilde insan ırkının nasıl çoğalacağını, çocuk ve yetişkin eğitiminin nasıl olacağı, yerleşik hayata geçiş, yerleşim birimlerini birbirine bağlayan yollar, âile hayatı, kısacası insanın ihtiyaç duyacağı her şey insan aklının değil, peygamberlerin öğretimi ve yol göstermesinin bir sonucudur.¹²⁸

Allah yeni peygamber göndermek lütfunda bulunur. Bu peygamber ilâhî tebliğatı ihya eder ve akılları hayrete düşüren mu'cizeler göstererek peygamberlerin izlediği yola belirginlik kazandırır. Yeni peygamberler vasıtasıyla dine getirilmek istenen yozlaşma ve değişikliği anlamış olurlar. İşte ilâhî dinin yayılışı ve devamı bu şekilde olur.¹²⁹ Dolayısıyla peygamber gönderilmesi Yüce Yaratıcının kullarına bir lütfu ve hikmetidir.

Peygamberler, görevlendirildikleri milletlerin içinde yaşamış, onların dillerini bilen insanlardır. Allah, vahiy ve peygamberlik için ayrı bir dil/ lisan seçmemiştir.¹³⁰ Mâtürîdî insanlara gönderilen peygamberlerin kendi cinslerinden gönderilmesinin hikmetini “*Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir*”¹³¹ âyetinden hareketle şöyle te’vil etmiştir: Allah’tan gelen emir ve nehiylerin ve bunların içerdiği hikmetlerin, insanların zihinlerinde her hangi bir karışıklığa, şüphe ve karmaşaya meydan vermeyecek şekilde insanlara ulaştırılması yönünden de peygamberlerin insanlardan gönderilmesi zorunludur. Çünkü onlar içerisinde yaşadıkları toplumları ve o toplumda yaşayan fertlerin eşyanın hakikatini bilme ve kavramadaki kudret ve yeteneklerinin derecesini en iyi bilen özel kimselerdir. Buna ilaveten her yaratık diğer cinslerden ziyade kendi cinsine meyleder. Bunu bütün yaratıklarda görmek mümkündür. Bu yaratılışın bir gereğidir. İşte bu sebeple Allah peygamberleri, daha çok faydalı olabilmeleri, sorumlu oldukları görevlerini daha iyi bir şekilde yapabilmeleri ve böylece gönderildikleri toplumların da kendilerine karşı gereken saygı ve hürmeti gösterebilmeleri, davetini her hangi bir şüphe ve tereddüde düşmeksizin kabul edebilmeleri için hem cinslerinden olan insanlardan göndermiştir.¹³²

¹²⁸ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 278-9.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 308.

¹³⁰ Bkz. İbrahim, 14/4.

¹³¹ Tövbe, 9/128.

¹³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, II, 459-460.

Peygamberleri kendi kavimleri arasından seçmenin en büyük hikmeti de, her an içinde yaşadıkları ve ilişki içinde oldukları toplumlarca hal ve durumlarının yakından izlenmesi, kudret ve yeteneklerinin en iyi bir şekilde bilinmesidir. Kudret ve yeteneklerini çok iyi bildikleri bir kimsenin ortaya çıkıp, kendi gücünü ve yeteneğini aşan birtakım olaylara sahne olması veya haberler vermesi, onların, bu tür olağanüstü olay, mu'cize ve haberlerin kendisinden olmayıp Allah'tan olduğuna ve dolayısıyla onun peygamberliğine, söylediklerinin doğruluğuna inanmalarını zorunlu bırakacaktır.¹³³ Dolayısıyla insanların kendi cinslerinden rehberler gelmesi Allah'ın lütûf, rahmet ve hikmetidir. İnsanları kendileri için en yüksek derecelere ulaştıracak nesnelere ifâde edecek ve dünya ile âhiretleri için ihtiyaçlarını açıklayacak, müjdeleyici elçiler göndermek mümkün ve Allah'ın hikmetinin gereklerindedir. Allah hikmeti gereği peygamberleri insanlara göndermiştir. Her konuda hakîm olan Allah hikmeti gereği peygamberleri öğretmenler olarak gönderdiğini söylemek mümkündür.

Kadınlardan nebî gelmeyeceği konusunda Mâtürîdîler arasında ittifâk vardır.¹³⁴ Eş'ârîler kadınlardan peygamber gelmesini kabul ederlerken, Allah'ın kendilerine vahiyle konuştuğu kadınların olduğunun nasslarda bildirilmiş olmasını delil olarak getirirler.¹³⁵ Bunlara göre kadınların erkeklere göre bedensel ve psikolojik açıdan daha zayıf ve narin olmaları, nübüvvetin ağır vazifelerini üstlenmelerini zorlaştırır. Bu durumda tebliğ yükümlülüklerini yerine getirmeleri konusunda, onları geri bırakır. Bu yüzden insanlar arasından nübüvvet vazifelerini yüklenebilecek en yüksek ve en seçkin erkeklerin peygamber olarak gönderilmesi de, ilâhi hikmetin gerektirdiği bir hususiyettir.¹³⁶ Mâtürîdî konu ile ilgili âyetin¹³⁷ tefsirinde "rical" kelimesini öncelikle beşer yani insan cinsi anlamında açıklamış, buna bağlı olarak da, Allah'ın melek ve cinlerden değil, insanlardan peygamber gönderdiğini belirtmiştir. Peşinden aynı kelimeyi "erkekler" şeklinde değerlendirerek, kadınlardan peygamber gönderilmediğini ifâde etmiştir.¹³⁸

Mâtürîdî âlimlerinden Ebu'l-Berekât en-Nesefî (v.710/1310) peygamberlerin gönderilme hikmetini insan aklının birçok bakımdan eksik ve

¹³³ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 271; Bkz. Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *el-Umde*, trc.Temel Yeşilyurt, İslâm İnancının Ana Umdeleri, Kubbealtı Yay, Malatya:2000, s. 49.

¹³⁴ Bkz. Osman Oral, *Sistematik Kelâm*, Tiydem Yayınları, Ankara: 2014, s.156-157.

¹³⁵ Bkz. Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, II/173-4.

¹³⁶ Bkz. Bağçeci, *Peygamberlik ve Peygamberler*, s. 87-9.

¹³⁷ Yusuf, 12/109.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 609.

yetersiz olduğuna vurgu yaparak açıklar. Çünkü akıl neyin vacip ve neyin mümtenî olduğunu bilebilse bile, mümkün olan varlıklar âlemini tam olarak bilemez. Bu nedenle insan, aklıyla bazen iyi sonuçlar alabileceği gibi bazen de ulaştığı sonuç kötü olabilmektedir. Çoğu zaman insan akli fizik âlemi açısından iyi neticelere ulaşabilirken, âhiret âlemiyle ilgili konularda yetersiz kalabilmektedir. O halde, bütün işlerin akıbetlerini bilen birinin neyin iyi ve neyin kötü olduğunu açıklaması gerekir. İnsanlar ancak böylece yapması veya yapmaması gereken şeyleri bilebilirler. İşte peygamber, insanın aklının nüfuz edemediği veya yetersiz kaldığı konularda yol gösterici konumundadırlar. Çünkü peygamberlik Allah ile, O'nun akıl sahibi yaratıkları arasında, onların dünya ve âhiret işlerine dâir akıl ve idrâklarının yetmediği konuları îzâh için vaz edilen bir müessesedir. İnsan hayatı içgüdü, duyular, akıl ve vahiy-peygamberler olmak üzere dört basamaklı rehberler tarafından yönlendirilir. Bu basamakların her biri kontrol ve düzeltilme için bir üsttekine muhtaçtır. Aynı zamanda peygamberler ilk planda insanların son derece muhtaç oldukları hidâyeti onlara öğretecek bir eğitici öğretmen konumundadırlar.¹³⁹ Çünkü Allah insanı birtakım organik cisimleri ihtivâ eder şekilde yaratmıştır. Bu organik cisimlerin her birinin insan bedeninde ayrı ayrı görevleri vardır. İnsan, bunların tümü ile bir bütün haline gelmektedir. Bunlardan birinin dahi görevini yapamaz hale gelmesi, insanın da, gerek Allah'a, gerekse insanlara karşı mükellef bulunduğu görevlerini tam olarak yerine getirememesine sebep olacaktır. Bunun için, insanı insan yapan bu organların mahiyetinin, görevlerinin neler olduğunun ve ne şekilde korunacaklarının bilinmesi zorunludur. Bunların ise sadece akılla bilinmesi mümkün değildir. Bunlar için de mutlaka bir mürşide, bir öğreticiye ihtiyaç vardır.¹⁴⁰

Peygamberler, insanın tevhidi unuttuğu, Rabbiyle ilişkisinin zedelendiği, saflığını yitirir gibi olduğu dönemlerde onun imdadına yetişen Allah elçileridir. Hz. Adem'le başlayan, her bir asırda, insanın buhrana ve çıkmazlara kapıldığı bütün dönemlerde, Allah'ın bir yol göstericisi karşısına çıkmış, ona asli misyonunu hatırlatmış ve yönlendirmiştir. İşte bütün çağların peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.s.) de bu altın zincirin son halkasıdır. İslâm'da "peygamberliğin nihailiğini" idrâk büyük anlam taşır. Bu son bulmanın ardından insan "kendi yağıyla kavrulmaya" mecbur olacaktır.¹⁴¹

¹³⁹ Bkz. Yeşilyurt, *Ebû'l-Berekât en-Nesefi...*, s. 192.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 278.

¹⁴¹ Bkz. Yeşilyurt, *Ebû'l-Berekât en-Nesefi...*, s.191.

Peygamber göndermek, aklın prensiplerine ters düşmeyen, aklın kabul ettiği mümkün olaylardan biridir. Peygamber gönderme, Allah için bizzat vacip olmadığı gibi, başkasının müdahalesiyle de vacip olamaz. Peygamber göndermenin luzümü, Allah'ın hikmetinin bir gereğidir. Allah'ın hikmetinin gereği olan şeylerin olmaması düşünülemez. O halde peygamber göndermenin gerekliliği (vucubu), onun meydana gelişinin teyidinden ibarettir. İnsanlar ilim ve hikmette en yüksek dereceye ulaşmaya kabiliyetli olmalarına rağmen, eksik ve cahildirler. Allah'ın kullarına şefkâti ve rahmeti sonsuz olduğundan peygamberleri vasıtasıyla -hikmeti gereği- onların yardımına koşar.¹⁴² Dolayısıyla peygamberler insanlara her konuda rehberlik yapmışlardır. Allah'tan gelen emir ve nehiylerin ve bunların ihtiva ettikleri hikmet ve kavramların, zihinlerde herhangi bir karışıklığa ve şüpheyeye meydan vermeyecek şekilde insanlara ulaştırılması yönünden de peygamberlerin insanlardan gönderilmesi zorunlu olduğunu görmekteyiz. Çünkü onlar, içinde yaşadıkları toplumların ve toplumları meydana getiren fertlerin eşyanın hakikatini bilme ve kavramadaki kudret ve yeteneklerinin derecesini en iyi bilen, en isabetli bir şekilde değerlendiren seçkin kimselerdir. Çünkü peygamberlerin gönderiliş sebep ve hikmetleri, birçok yönüyle çeşitli âyetlerde¹⁴³ ifade edilmektedir. Özetle Peygamberler, Allah'a itaat edenleri cennetle müjdeleme, O'na asi olanları da cehennem ile uyarıp korkutmak hikmetiyle gönderilmiş Allah'ın elçileridir.¹⁴⁴

SONUÇ

Mâtürîdî'ye göre Peygamber göndermek, Allah'ın hikmetinin bir gereğidir. Eğer nübüvvet olmasaydı bu âlem hikmetsiz ve abes yaratılmış olur, bu durum ise rubûbiyete aykırı olurdu. Yüce Allah insanların ihtiyaçları, faydalı zararlı şeyleri bilmeleri, menfaatleri ve hidâyeti ile hayatın devamı için hikmeti gereği lütuf ve ikram olarak peygamberler göndermiştir. Yüce Allah, kendisine inanıp itaat edenleri müjdelemek, isyan edip emirlerine karşı gelenleri ise uyararak için peygamberler gönderilmiştir. Onların gönderilme hikmeti insanları dünya ve âhiret saadetine ulaştırmak, rehberlik yapmaktır. Peygamberler, aklın yanlışlarını düzeltmede, her türlü anlaşmazlıkları gidermede hakem oldukları gibi nimetlere teşükkür yollarını göstermede de, ibadetlerin nasıl ve ne şekilde yapılacağını öğretmede de rehberdirler. Dünyaya âit meslekleri ve yapılaş şekilleri konularında da onlar önder, kılavuz olmuşlardır. Mâtürîdî

¹⁴² Bkz. Yeşilyurt, *Ebü'l-Berekât en-Nesefi...*, s.194-5.

¹⁴³ Bkz. Bakara, 2/213, 129; Cum'a, 62/2.

¹⁴⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 10-1, IV, 112.

peygamberlerin gösterdikleri mu'cizelerle, hem ulûhiyetin hem de nübüvvetin ispatının mümkün olduğunu belirtir. Dolayısıyla nübüvvetin imkânını ortaya koyan şey mu'cizedir. Mâtürîdî mu'cizeyi Allah'ın hikmetinin bir gereği olarak ilmin ulaşabileceği en uç nokta olarak değerlendirir. Bu yönüyle de nübüvvet bilime hizmet etmektedir. Mâtürîdî, Kur'ân'daki kıssaların ve geçmiş milletlerle ilgili haberlerin âyetlerde anlatılmasının hikmetini peygamberin nübüvvetine de delil olduğunu düşünür. Çünkü Peygamberlere hikmet verildiği naslarda sabit olmuştur. Hikmet sahibi Peygamberlerin hikmet dolu hayatlarından ders çıkaranlar, onların hikmetli yollarına uyanlar dünya ve âhirette saadeti, huzuru ahlâkî erdemleri yani hikmetleri de yakalamış olurlar. Mâtürîdî Allah'ın hikmet sahibi olduğunu, bu hikmetin gereği olarak onları imtihan ettiğini ve onları kendi başlarına bırakmayıp emir ve yasaklar gönderdiğini, nübüvvetin de bu hikmetin bir gereği olduğunu açıklar. Mâtürîdîler de *"Allah'ın hikmetinin gereği olarak peygamber göndermesi insanlığa bir lütfudur"* görüşünü benimseyip, Mu'tezile'nin anladığı gibi Allah'ın kendine zorunlu kılması ya da bir başkasının Allah üzerine zorunlu kılmasıyla vacip oluşunu kasetmezler. Bilakis peygamber göndermeyi Allah'ın hikmetinin gereklerinden, beşeriyete bir lütfu ve rahmetinden saymış olduklarını da söyleyebiliriz. Eş'arilerde peygamber gönderilmesi "hikmet değil Allah'ın lütfu", Mu'tezile'de "vacip olan bir ilâhî lütuf", Mâtürîdî'de ise "hikmet olan ilâhî lütuf ve rahmet"tir. Özetle peygamberler hikmet dolu imtihan dünyasında yeryüzünün halifesi insanın ebedi yurdu olan âhireti kazanabilmesi için rehber olarak gönderilmişlerdir.

Kaynaklar

- ABDULLAH Efendi, Sarı, (1288), *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul.
- AKLIN, Yahya, (1977), "Hikmet" İA, MEB, cilt: V, İstanbul.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi, (1977), *İslâm Dini*, DİB Yayınları, Ankara.
- ALPER, Hülya, (2010), *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- BAĞÇECİ, Muhittin, (trs.), *Peygamberlik ve Peygamberler*, Kayseri.
- BAĞDADI, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir, (1928), *Usulu'd-Din*, Matbaatu'd-Devlet, İstanbul.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, (1959), *Muvazzah İlm-i Kelâm*, y.y., İstanbul.
- BUHÂRİ, Ebû Abdullah, (1981), *Camîu's-Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul.
- CEBECİOĞLU, Ethem, (2004), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, y.y., İstanbul.
- CEVDET, Ahmet, Paşa, (1966), *Kıssas-ı Enbiyâ*, y.y., İstanbul.

- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, (1979), es-Sıhah Tacü'l-Lüga, "hkm" mad, tahk. Ahmed Abdulğafur Attar, y.y., Beyrut.
- CÜRCANÎ, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif, (trs.), Kitabu't-Tarifât, tahk: İbrahim el-Ebyarî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut.
- ÇELEBÎ, Evliya, (1314), Seyehatnâme, Nşr.Abdullah Cevdet, y.y., İstanbul.
- DUMAN, Ali, (Temmuz-Aralık 2009), "İmâm Mâtürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri", Hikmet Yurdu, Mâtürîdîlik Özel Sayısı, Yıl: 2, S.4.
- EBÛ'L-VEFA, Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşi, (1413/1993), el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye, y.y., Kahire.
- ERJAN, Kalmahan, (2003), "İmâm Mâtürîdî'de Peygamberlik", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE Ankara.
- FİRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub, (1986), el-Kâmûsü'l-Muhît, y.y., Beyrut.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid, (2004), el-İktisâd fi'l-İ'tikad, Trc: Abdulhalık Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr, İstanbul.
- ,(2006), el-Mustasfa min İlmi'l-Usul, trc. H.Yunus Apaydın, İslâm Hukuk Metodolijisi, Klasik Yay, İstanbul.
- ISFEHÂNÎ, Ebû'l- Kasım el-Hüseyn Râgıb, (1992), el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Tahk. S. A. Ravâviri, y.y., Beyrut.
- İBN FARİS, Ebû'l-Hüseyn Ahmet, Mu'cemu Mekayisi'l-Luga, "hkm" madd., Thk. Abdusselam Muhammed Hasan, y.y., Beyrut: trs.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed, (1317), el-Fasl Fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal, y.y., Mısır.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed, (1981), es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN MANZUR, Cemaluddin, Lisânü'l-Arab, y.y., Beyrut: trs.
- İBN SİNA, (1953), Uyunü'l-Hikme, Neşr. Hilmi Ziya Ülken, y.y., Ankara.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, (1981), Yeni İlm-i Kelâm, Haz. Sabri Hizmetli, y.y., Ankara.
- KÂDÎ Abdulcebâr, (2006), Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, neşr. Abdülkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kahire.
- KOCA, Ferhat, (1998), "Hikmet", DİA, cilt: 17, İstanbul.
- KOÇ, Turan, (1995), Din Dili, Rey Yayınları, Kayseri.
- KOÇAR, Musa, (2004), "Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği ve Hz. Peygamber'in Nübüvveti", Tabula Rasa Felsefe-Teoloji, Sayı: IV/1-10, Ocak-Nisan.
- KÖKSAL, M.Âsım, (2005), Peygamberler Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul.

- LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Abdulhay, (1324), el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, y.y., Kahire.
- MÂTÜRİDÎ, Ebû'l-Mansur, (2005), Te'vilâtü Ehlî's-Sünne, Tahk. Mecdi Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut.
- , (2005), Kitâbu't-Tevhid, Haz: Bekir Topaloğlu, M.Aruçi, İSAM yay, Ankara.
- , (2005), Te'vilâtü'l-Kur'ân, Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay, İstanbul.
- , (2015), Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, Çev: Bekir Topaloğlu, Ensar Yay, İstanbul.
- MÜSLİM, Ebû'l Hüseyin, (1981), es-Sahih, Çağrı Yay, İstanbul.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullah, (1416/1996), Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl, Thk. Mervân Muhammed eş-Şa'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut.
- , el-Umde, (2000), trc.Temel Yeşilyurt, İslâm İnancının Ana Umdeleri, Kubbealtı Yayınları, Malatya.
- NESEFÎ, Ebû'l-Muîn, (trs.), Bahru'l-Kelâm Fi Akaidi Ehlî'l-İslâm, Çev.Cemil Akpınar, Konya.
- , (2004), Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din, Tahk: Hüseyin Atay, DİB Yay, Ankara.
- , (2010), Kitâbü't-Temhid Li Kavâidi't-Tevhid, Çev.Hülya Alper, İz Yay, İstanbul.
- ORAL, Osman, (2014), "Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı", ERÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- , (2014), Sistematik Kelam, Tiydem Yayınları, Ankara.
- ÖZCAN, Hanifi, (6 Ocak 1988), "Mâtürîdî'ye Göre Hikmet Terimi", İslâmî Araştırmalar, cilt: II, Sayı: 6.
- ÖZDEŞ, Talip, (1997), "İmâm Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehl-i's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı", Erciyes Üniv. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- PEZDEVÎ, Ebû'l-Yusr Muhammed, (1988), Usulu'd-Din, Çev. Şerafettin Gölcük, Ehl-i Sünnet Akaidi, Kayahan Yay., İstanbul.
- RAZÎ, Fahreddin, (1990), Mefatihü'l-Gayb, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- , el-Muhassal, (1978), terc. Hüseyin Atay, Kelâm'a Giriş, y.y., Ankara.
- SEM'ANÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, (1980), el-Ensab, Neşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, y.y., Beyrut.
- SERDAR, Murat, (2012), Kelâm Tarihi, y.y., Kayseri.
- TAFTA ZANÎ, Sa'deddin, Şerhu'l-Makâsıd, (1998), thk:Abdurrahman Umeyre - S.Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut.

- , (2013), Şerhu'l-Akâid, Haz. Süleyman Uludağ, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi, Dergah Yay, İstanbul.
- TAHANEVİ, Şeyh Muhammed Ali b. Ali, (1996), Keşşafu Istılahatı Fünun, Thk.Ali Rahruc, y.y., Lübnan.
- TOPALOĞLU, Bekir-Çelebi, İlyas, (2010), Kelâm Terimleri Sözlüğü, İSAM, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2009), İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, TDV. Yay, Ankara.
- YAR, Erkan, (2006), "Eş'ari'nin Teolojik Görüşleri", Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/I, Elazığ.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, (2007), "Nübüvvet", DİA, cilt: 33, İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı, M. Hamdi, (trs.), Hak Dini Kur'ân Dili, Sâd: Kom, Azim Dağ. İstanbul.
- YEŞİLYURT, Temel, (2000), Ebû'l-Berekât en-Nesefi ve İslâm Düşüncesindeki Yeri, Kubbealtı Yayınları, Malatya.
- YILDIRIM, Suat, (1987), Kur'ân'da Ulûhiyet, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- ZEBİDİ, Muhammed Murtaza, (trs.), Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus, Mektebetül-İlmiye, Beyrut.
- ZEKİYUDDİN Şaban, (1990), İslâm Hukuk İlminin Esasları, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay, Ankara.
- ZİRİKLİ, Hayreddin, (2002), el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-'Arab ve'l-Müstağribîn ve'l-Müsteşrikîn, Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut.

